TURISTIK KLASTERLARNING RAQOBATBARDOSHLIK DARAJASINI BAHOLASH MEZONLARI

Abriyev Zoirjon Sobirjonovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Turizm va mehmonxona biznesi kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20019134

Annotatsiya: Ushbu maqolada turistik klasterlarning raqobatbardoshlik darajasini baholash mezonlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda klaster yondashuvi asosida turizm tizimining samaradorligini oshirish, hududiy rivojlanishni ta’minlash hamda xalqaro turizm bozorida raqobat ustunligini shakllantirish masalalari yoritilgan. Raqobatbardoshlikni baholashda iqtisodiy, infratuzilmaviy, innovatsion, boshqaruv, ijtimoiy va ekologik omillar, shuningdek, inson kapitali, xizmat sifati va xavfsizlik darajasi kabi ko‘rsatkichlar tizimli ravishda ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, turistik klasterlarning samarali rivojlanishi uchun kompleks yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: turistik klaster, raqobatbardoshlik, turizm infratuzilmasi, innovatsiya, xizmat sifati, iqtisodiy samaradorlik, barqaror rivojlanish, turizm menejmenti.

Kirish

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida turizm sohasi mamlakatlar va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin egallamoqda. Ayniqsa, hududiy rivojlanish strategiyalarida turistik klasterlar konsepsiyasi keng qo‘llanilayotgan bo‘lib, u turizm infratuzilmasi subyektlari, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar, mahalliy hokimiyat organlari hamda boshqa manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi o‘zaro integratsiyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bois turistik klasterlarning samaradorligini oshirish, ularning barqaror faoliyatini ta’minlash va xalqaro bozorda raqobatbardoshligini mustahkamlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Turistik klasterlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning raqobatbardoshlik darajasiga bog‘liq. Raqobatbardoshlik esa nafaqat mavjud resurslardan samarali foydalanish, balki innovatsion yondashuvlarni joriy etish, xizmatlar sifatini oshirish, marketing strategiyalarini to‘g‘ri tashkil etish va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash orqali ta’minlanadi. Shu nuqtai nazardan, turistik klasterlarning raqobatbardoshligini aniqlash va baholash mezonlarini ishlab chiqish ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Hozirgi kunda turizm sohasida raqobat keskinlashib borayotgan bir sharoitda har bir hudud o‘zining turistik salohiyatini to‘liq ishga solish, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish hamda yangi turistik mahsulotlar yaratish orqali ustunlikka erishishga intilmoqda. Bunda turistik klasterlar o‘zaro hamkorlik asosida qo‘shimcha qiymat yaratish, xizmatlar diversifikatsiyasini ta’minlash va turistlar oqimini ko‘paytirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli ularning raqobatbardoshligini baholashda kompleks yondashuv zarur bo‘lib, iqtisodiy, ijtimoiy, infratuzilmaviy va innovatsion omillarni birgalikda tahlil qilishni taqozo etadi.

Asosiy qism

Turistik klasterlarning raqobatbardoshlik darajasini baholash masalasi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u turizm tizimining barcha tarkibiy elementlarini qamrab oladi. Klaster yondashuvi mohiyatan turli subyektlar – mehmonxonalar, transport tashkilotlari, ovqatlanish shoxobchalari, ekskursiya xizmatlari, hunarmandchilik markazlari hamda boshqaruv organlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va hamkorlikni anglatadi. Shu sababli raqobatbardoshlikni baholashda faqat bitta ko‘rsatkich emas, balki ko‘p omilli va tizimli yondashuv talab etiladi.

Birinchidan, iqtisodiy mezonlar turistik klasterning raqobatbardoshligini aniqlashda asosiy o‘rin tutadi. Bu mezonlar tarkibiga turizm xizmatlari hajmi, daromad darajasi, investitsiyalar oqimi, rentabellik ko‘rsatkichlari hamda bandlik darajasi kiradi. Turistik klaster iqtisodiy jihatdan barqaror bo‘lishi uchun u ichki va tashqi bozorlarda talab yuqori bo‘lgan xizmatlarni taklif eta olishi zarur. Shuningdek, klaster hududiga jalb etilayotgan investitsiyalar hajmi uning rivojlanish istiqbollarini belgilovchi muhim indikator hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlik yuqori bo‘lgan klasterlar, odatda, bozorda mustahkam o‘rin egallaydi va raqobatga bardosh bera oladi.

Ikkinchidan, infratuzilmaviy mezonlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Turistik klasterning rivojlanishi transport, kommunikatsiya, axborot texnologiyalari va servis infratuzilmasining qay darajada rivojlanganligiga bevosita bog‘liq. Zamonaviy yo‘llar, aeroportlar, temir yo‘l tarmoqlari, mehmonxonalar va dam olish maskanlarining mavjudligi turistlar oqimini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, raqamli infratuzilmaning rivojlanganligi – onlayn bron qilish tizimlari, elektron to‘lovlar, mobil ilovalar – klasterning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Uchinchidan, xizmatlar sifati va mijozlar qoniqishi mezonlari alohida e’tibor talab qiladi. Turizm sohasida iste’molchi omili hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, turistlarning tajribasi va taassurotlari klasterning umumiy imijini shakllantiradi. Xizmat ko‘rsatish darajasi, xodimlarning malakasi, servis madaniyati, xavfsizlik darajasi kabi omillar turistlarning qayta tashrif buyurish ehtimolini oshiradi. Shu bois zamonaviy baholash tizimlarida mijozlar fikri, reytinglar va sharhlar muhim indikator sifatida qaraladi.

To‘rtinchidan, innovatsion va texnologik mezonlar turistik klasterlarning zamonaviy sharoitdagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Innovatsiyalarni joriy etish orqali yangi turistik mahsulotlar yaratish, xizmatlarni diversifikatsiya qilish va samaradorlikni oshirish mumkin. Masalan, aqlli turizm (smart tourism) texnologiyalari, virtual ekskursiyalar, sun’iy intellekt asosida xizmat ko‘rsatish tizimlari klasterning jozibadorligini oshiradi. Innovatsion faoliyat darajasi yuqori bo‘lgan klasterlar bozordagi o‘zgarishlarga tez moslashadi va ustunlikka ega bo‘ladi.

Beshinchidan, institutsional va boshqaruv mezonlari ham muhim rol o‘ynaydi. Klaster ichidagi boshqaruv tizimi, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik, normativ-huquqiy baza va strategik rejalashtirish darajasi raqobatbardoshlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Samarali boshqaruv mavjud bo‘lgan klasterlarda resurslardan oqilona foydalanish, risklarni kamaytirish va uzoq muddatli rivojlanishni ta’minlash imkoniyati yuqori bo‘ladi.

Oltinchidan, ijtimoiy va ekologik mezonlar zamonaviy turizmda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Turistik klasterlarning barqaror rivojlanishi mahalliy aholi manfaatlarini inobatga olish, madaniy merosni saqlash va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan chambarchas bog‘liq. Ekologik toza hududlar, yashil turizm yo‘nalishlari va ijtimoiy mas’uliyatli faoliyat yurituvchi klasterlar turistlar orasida yuqori talabga ega bo‘ladi. Shu bois barqaror rivojlanish tamoyillari asosida faoliyat yuritish klasterning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlaydi. Shuningdek, turistik klasterlarning raqobatbardoshligini baholashda integratsion ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda yuqoridagi mezonlar asosida kompleks indeks shakllantirilib, klasterning umumiy rivojlanish darajasi aniqlanadi. Ushbu yondashuv turli klasterlarni o‘zaro solishtirish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, turistik klasterlarning raqobatbardoshlik darajasini baholash ko‘p mezonli, tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Har bir mezon o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular birgalikda klasterning umumiy samaradorligi va bozordagi o‘rnini belgilaydi. Mazkur mezonlar asosida amalga oshirilgan baholash esa turizm sohasini yanada rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va hududiy iqtisodiyotni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Turistik klasterlarning raqobatbardoshligini chuqurroq baholashda ularning ichki va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqadorligini tahlil qilish muhim hisoblanadi. Xususan, klasterning tashqi

bozorlarga chiqish imkoniyatlari, eksport salohiyati va xalqaro hamkorlik darajasi alohida mezon sifatida ko‘rib chiqiladi. Agar klaster xalqaro turizm bozoriga integratsiyalasha olsa, xorijiy turistlar oqimini jalb etish orqali yuqori daromad keltiradi va global raqobat muhitida o‘z o‘rnini mustahkamlaydi. Bu jarayonda hududning brendingi, marketing strategiyalarining samaradorligi hamda xalqaro ko‘rgazma va yarmarkalardagi ishtiroki muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, klaster ichidagi kooperatsiya darajasi ham muhim baholash mezonlaridan biri sanaladi. Turistik klaster samarali faoliyat yuritishi uchun uning ishtirokchilari o‘rtasida mustahkam hamkorlik, axborot almashinuvi va o‘zaro ishonch mavjud bo‘lishi lozim. Kooperatsiya darajasi yuqori bo‘lgan klasterlarda xizmatlar zanjiri uzluksiz ishlaydi, bu esa turistlarga kompleks va sifatli xizmat ko‘rsatishni ta’minlaydi. Aksincha, subyektlar o‘rtasidagi uzilishlar xizmat sifati pasayishiga va raqobatbardoshlikning kamayishiga olib keladi.

Yana bir muhim jihat — inson kapitalining sifati va salohiyatidir. Turizm sohasida xizmat ko‘rsatish bevosita inson omiliga bog‘liq bo‘lgani sababli, kadrlarning bilim darajasi, kasbiy malakasi va til bilish ko‘nikmalari klasterning muvaffaqiyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Malakali mutaxassislar mavjud bo‘lgan hududlarda turistik xizmatlar sifati yuqori bo‘ladi, bu esa turistlar oqimining ortishiga xizmat qiladi. Shu bois ta’lim tizimi bilan klaster o‘rtasidagi integratsiya, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarining mavjudligi ham baholash mezonlari qatoriga kiradi.

Turistik klasterlarning raqobatbardoshligini aniqlashda hududning imij va reputatsiyasi ham muhim rol o‘ynaydi. Hududning ijobiy imiji turistlar uchun jozibadorlikni oshiradi, salbiy axborotlar esa aksincha, turistlar oqimini kamaytiradi. Imijni shakllantirishda ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, reklama kampaniyalari va turistlarning shaxsiy tajribalari katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, zamonaviy raqamli platformalarda berilayotgan baholar va sharhlar klasterning obro‘sini belgilovchi muhim omillardan biridir. Bundan tashqari, xavfsizlik va barqarorlik darajasi ham alohida mezon sifatida e’tiborga olinadi. Turistlar uchun xavfsiz muhit yaratish – jamoat tartibi, sanitariya-gigiyena sharoitlari, tibbiy xizmatlarning mavjudligi va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik darajasi klasterning jozibadorligini oshiradi. Xavfsizlik darajasi yuqori bo‘lgan hududlar turistik oqimni barqaror ushlab turish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Raqobatbardoshlikni baholashda yana bir muhim yondashuv — benchmarking usulidan foydalanishdir. Bu usul orqali ma’lum bir turistik klaster boshqa muvaffaqiyatli klasterlar bilan solishtirilib, uning ustun va zaif tomonlari aniqlanadi. Natijada ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish, samarali boshqaruv usullarini joriy etish va rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Benchmarking, ayniqsa, xalqaro turizm markazlari tajribasini o‘rganishda samarali hisoblanadi. Shu bilan birga, risklarni boshqarish darajasi ham raqobatbardoshlikni baholashda e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Turizm sohasi turli tashqi omillarga – iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar, tabiiy ofatlar va siyosiy beqarorlikka sezgir bo‘lganligi sababli, klasterlar ushbu risklarga moslashuvchan bo‘lishi zarur. Risklarni oldindan aniqlash, ularni minimallashtirish va tezkor choralar ko‘rish imkoniyatiga ega klasterlar barqaror faoliyat yurita oladi.

Yakuniy jihat sifatida, turistik klasterlarning raqobatbardoshligini baholashda vaqt omili ham muhimdir. Ya’ni, klasterning rivojlanish dinamikasi, o‘sish sur’atlari va uzoq muddatli istiqbollari tahlil qilinadi. Faqat hozirgi holat emas, balki kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlari ham baholash jarayonida inobatga olinishi zarur. Bu esa strategik rejalashtirish va prognozlash usullarini qo‘llashni talab etadi. Umuman olganda, yuqoridagi qo‘shimcha mezonlar turistik klasterlarning raqobatbardoshligini yanada chuqurroq va aniqroq baholash imkonini beradi. Kompleks yondashuv asosida amalga oshirilgan tahlil esa turizm sohasini samarali boshqarish va uni barqaror rivojlantirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Turistik klasterlarning raqobatbardoshligini baholash zamonaviy turizm rivojining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etish va

turistik xizmatlar sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turistik klasterlarning samaradorligi va bozordagi o‘rni ko‘p jihatdan ularning raqobatbardoshlik darajasiga bog‘liq bo‘lib, bu esa kompleks mezonlar tizimi orqali aniqlanishi zarur. Raqobatbardoshlikni baholash jarayonida iqtisodiy, infratuzilmaviy, xizmat sifati, innovatsion, institutsional, ijtimoiy-ekologik, shuningdek, xalqaro integratsiya, inson kapitali, imij va xavfsizlik kabi omillar o‘zaro uzviy bog‘liq holda tahlil qilinishi lozim. Har bir mezon klasterning umumiy samaradorligiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi va ularni alohida emas, balki tizimli yondashuv asosida baholash yuqori aniqlikdagi natijalarni beradi. Shuningdek, turistik klasterlarning raqobatbardoshligini oshirish uchun innovatsiyalarni keng joriy etish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash, kadrlar salohiyatini oshirish va marketing strategiyalarini takomillashtirish zarurligi aniqlandi. Ayniqsa, global turizm bozoridagi o‘zgarishlarga moslashuvchanlik, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish hamda barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilish klasterlarning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Xulosa qilib aytganda, turistik klasterlarning raqobatbardoshligini baholash va uni oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlar turizm sohasini rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda amalga oshiriladigan tizimli chora-tadbirlar nafaqat klasterlar faoliyatini takomillashtiradi, balki hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirish va xalqaro turizm bozorida munosib o‘rin egallashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov S.S. Turizm iqtisodiyoti. Toshkent: O‘zbekiston Faylasuflar Milliy Jamiyati nashriyoti, 2018, 312 b.
2. Mirzayev M.M., Aliyev A.A. Turizm asoslari. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020, 280 b.
3. Karimov A.A. Hududiy iqtisodiyot va klaster tizimi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021, 245 b.
4. Rashidov O.K. Turizm menejmenti. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019, 260 b.
5. Islomov Sh.T. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish strategiyalari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2022, 198 b